

Nieuwjaarse Zoete

Herkomst en Geschiedenis

Nieuwjaarse Zoete is de bedelzangtraditie die naast Driekoningen het meest gekend is in onze streken. Het gebruik kan als volgt omschreven worden: zangertjes gaan op 31 december in kleine groepen van deur tot deur. Hierbij zingen ze telkens om snoep of geld te verkrijgen. Deze beknopte samenvatting van de traditie geeft echter geen details over de complexe herkomst-geschiedenis. Om het “Nieuwjaarse Zoete zingen” in zijn geheel te kunnen begrijpen moet elk deelaspect nauwkeurig geanalyseerd worden, te beginnen bij de correcte definiëring van “Nieuwjaar”.

Nieuwjaar

“Nieuwjaar” is een relatief gegeven dat zich niet uitsluitend bindt met een specifieke datum. Voor de hedendaagse westerse maatschappij staat het vast dat de overgang van het oude naar het nieuwe jaar plaatsvindt tijdens de nacht van 31 december op 1 januari. Hoe vreemd dit ook mag lijken, “nieuwjaar” zoals wij het kennen is een jong gegeven dat zich beperkt in tijd en ruimte. Onze kalender die wij dagdagelijks gebruiken is een erfstuk dat wij hebben meegekregen van de Romeinse beschaving. Hun jaar begon initieel op 1 maart. Julius Caesar maakte in 45 v.C. hier komaf mee en introduceerde de Juliaanse kalender. De maand januari (letterlijk “de deur”) zou nu het begin van het jaar bepalen.

Wanneer eeuwen later de Romeinse heersers hun controle verloren over West-Europa maakte de heidense godsdienst plaats voor een nieuwe religie: het christendom. De jonge katholieke kerk stond direct voor een moeilijke keuze: het verwerpen van de heidense kalender en al zijn feestdagen of deze integreren en een exegetische betekenis meegeven. Uiteindelijk kozen ze voor het laatste. Vanaf het Concilie van Nicea in 325 n.C. gold de Juliaanse kalender als de standaard voor de christelijke beschaving. Dit was geen evidentie, 1 januari lag immers pal in een belangrijke feestperiode die zowel door de Romeinen als de Germanen hoog in aanzien stond. Deze dagen werden de joel (Jul) nachten genoemd en vonden plaats rond de midwinternacht. Dat is het moment in de zonnekalender met de kortste dag en de langste nacht.

De christenen zaten verveeld met deze situatie, zij hadden immers de juliaanse kalender geadopteerd waardoor veel mensen trouw bleven aan de heidense vieringen. Paus Julius I wist hiervoor een oplossing te vinden door de Joeldagen te verbinden met belangrijke momenten uit het christendom. Hierdoor werd 25 december de officiële geboortedag van Jezus Christus. De dagen tussen kerstmis en Epifania (Driekoningen, 6 januari) werden als liturgische hoogdagen beschouwd en daarom uitbundig gevierd. Op deze manier vond 1 januari zijn plaats als christelijke feestdag binnen het liturgisch jaar. De christianisering van de kalender leek te werken en voortaan stond de Joelperiode volledig in het teken van Christus.

Hiermee was de kous echter niet af. Niet iedereen beschouwde 1 januari als de begindatum van het jaar. De Karolingers zweerden trouw aan de geboortedag van Christus (25 december) terwijl het jaar van de Byzantijnen hun jaar op 1 september begon. Willekeur overheerste, zo kon het jaar ook aanvangen op Paasdag of op 25 maart (Maria boodschap). Pas in 1459 schakelde het hertogdom van Milaan als eerste officieel over naar het 1 januari model. De pauselijke staat volgde niet veel later en vanaf het Concilie van Trente gold deze dag als het definitieve jaarbegin. Binnen de periode van de twaalfdaagse feestelijkheden moesten 31 december en 1 januari ook een gechristianiseerde betekenis meekrijgen. De laatste dag van het jaar werd voortaan de feestdag van paus Sylvester. Hij was een spilfiguur tijdens het Concilie van Nicea en een uitermate belangrijke figuur voor de jonge kerk. Vandaag nog wordt 31 december in Duitsland en Oost-Europa “Sylvester” genoemd.

1 Januari kreeg een betekenis die paste binnen de geboortecyclus van Christus: het feest van de besnijdenis. Een logische invulling aangezien volgens het Joods geloof de achtste dag na de geboorte (*Halacha*) de voorhuid van de jongetjes moest verwijderd worden. Dit werd gecombineerd met het publiekelijk bekend maken van de naam van het kind. Binnen de katholieke context is dit een belangrijk gegeven omdat het aantoont dat Christus mens van vlees en bloed was. Met de besnijdenis wordt er letterlijk een stukje van Jezus' lichaam afgenomen. Voor velen was dit het ultieme bewijs dat Christus mens onder de mensen was en geen God op aarde. Voor de christenen is dit een fundamenteel element van hun geloof. Tijdens de middeleeuwen werd dit zo belangrijk dat een ware cultus rond de voorhuid ontstond. Op een gegeven moment beweerden meer dan 13 religieuze plaatsen dat zij in het bezit waren van de échte overblijfselen van Christus. Zelfs in Onze-Lieve-Vrouwe kathedraal in Antwerpen kon je een voorhuidsrelik aanschouwen. Deze obsessieve verering droeg enkel bij tot de groei in populariteit van de feestdag.

De feestdag rond de besnijdenis van Christus op 1 januari had echter ook zijn nadelen. Al snel zat de kerk verlegen met het feit dat het begin van het jaar aangekondigd werd met een wel zeer plastisch feest rond hun grondlegger. Vanaf de 16de eeuw gaat de kerk er werk van maken om 1 januari weer een andere betekenis mee te geven. De focus kwam steeds meer te liggen op het andere feit dat zich op deze dag voltrok: de naamgeving van Christus. “Het feest van de Zoete Naam Jezus” won aan belang en overschaduwde het besnijdenisfeit bijna helemaal. Toch bleef de associatie met de voorhuid nog lang nazinderen. De kerk besloot om het feest te verplaatsen naar een andere datum om het uiteindelijk in 1969 volledig te schrappen van de kalender. Voortaan was 1 januari de officiële feestdag van de Moederschap van Maria. Het zou echter nooit zo populair worden als de besnijdeniscultus of het feest van de Zoete Naam Jezus.

1. Van liturgische feestdag tot volksgebruik en folklore

Het belang van 1 januari binnen de liturgische cyclus werd in de vorige paragraaf aangetoond. Ook het administratieve jaar begon op 1 januari, nieuwe contracten werden opgesteld en rekeningen werden betaald. Veel openbare diensten zoals de “lantaarnopstekers”, “brievenstellers”, “dagbladverkopers” en “de vuilkar” kregen vroeger (of zelfs nu nog) een eindejaarsbonus toegestopt door de mensen. In deze context kan het Nieuwjaarke Zoete zingen ook geplaatst worden. Het oude jaar wordt afgesloten en kinderen komen op straat om het nieuwe jaar te bezingen. Een logische verklaring voor dit zingen zou zijn dat de jeugd (vroeger ook volwassenen) rondgingen om geld in te zamelen om het avondfeest te betalen.

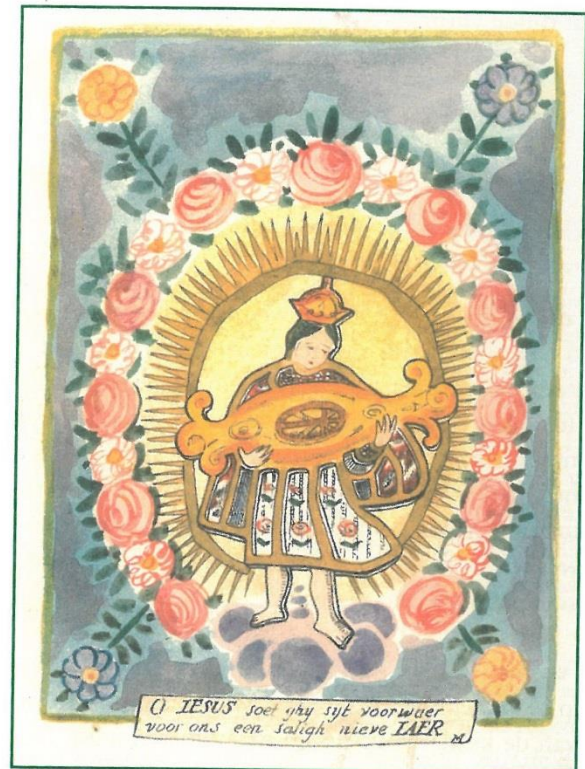
Een ander fenomeen dat kan ondergebracht worden in dezelfde categorie is het opstellen van Nieuwjaarsbrieven voor de familie. Vaak werd voor deze gelegenheden speciaal suikerbrood of gebak gemaakt (bijvoorbeeld: vollaards, duivekaters of zelfs smoutebollen en beignets). Allemaal willen zij een boodschap van geluk en voorspoed meegeven voor het nieuwe jaar.

De naam Nieuwjaarke Zoete kan eenvoudig verklaard worden. Het is de beginregel van de vele liedjes en versjes die op deze dag gezongen worden. De naam staat ook in rechtstreeks verband met de vroegere vieringen rond de naam van Jezus. Etymologisch wordt “zoet” pas vrij recent in verband gebracht met de smaak van suiker en lekkernij. Veel ouder is de betekenis van “Zoet” als “aangenaam”, “lief”, “vriendelijk” en “zacht”. In het Middelnederlands wordt dit woord verbonden met “beminde” en “dierbare”, kijk bijvoorbeeld naar *suote amie* (beminde vriendin, ca. 1220-40) of

zoete here (beminte heer, ca. 1290). Belangrijker is echter dat de vermelding van de “Zoete heer Jezus” of “Zoete Name Jesu” zijn plaats gaat vinden in verscheidene Nieuwjaarsliederen. Hieronder volgt de eerste strofe uit het populaire lied *Zoete Jezus uitverkoren*:

*Zoete Jezus uitverkoren,
In een stal zijt Gij geboren uit
een zuivere maged klaar.
Omdat Gij mij zoudet leeren
Mij van zonden te bekeeren
Met den zoete Gorla!*

Een ander treffend voorbeeld is dit devotieprentje uit de 18de eeuw. Het werd verspreid door de Jezuiten van Antwerpen rond de kerstperiode. Het toont het kind Christus met in zijn handen een typisch nieuwjaarsbrood, een krulvollaard genaamd. Het onderschrift luidt als volgt: *O Jesus soet ghy syt voorwaer voor ons een saligh nieve Jaer*. Deze prent verwijst “soet” zowel naar het Christuskind als het Nieuwjaarsbrood in zijn handen. In sommige streken is het zelfs zo dat de vollaard of het typische nieuwjaarsbrood in de vorm van een ingebusseld kerstekind werd gebakken.

Over de Zoete Naam van Christus bestaan volledige devotionele traktaten die reflecteren over dit thema. Zo schreef Pater Adrien Poirters in 1647 het boekje *Den Alderbeylighsten naem voor een nieu-jaer-gift geschoncken aen de jonckheyt, gehoude, weduwen, geestelyke*. Hierin wordt de naam van Jezus Christus verheerlijkt en direct in verband gebracht met het begin van het nieuwe jaar: *O ghelukkig jaer, hetwelck beghint met Jesus*. De cultus rond de Zoete Naam Jezus leefde eeuwenlang, zowel als officieel liturgisch feest als lokaal volksgebruik en folklore.

Als het Nieuwjaarke Zoete aandachtig bestudeerd wordt kan al snel opgemerkt worden dat het in essentie niet veel verschilt van Driekoningen zingen of Kerstliederen zingen. De ongeschreven regel van vroeger formuleert dan ook dat het zingend rondgaan voor geld toegestaan was binnen de 12 dagen van feestvreugde tussen kerst en Driekoningen. Niet elke gemeenschap hield zich strikt aan de voorop gelegde data van 25, 31 december en 6 januari. Onofficieel werd het “geluk- of heilwensen” getolereerd binnen de 12 heilige dagen. Zo kon je naast op kerstmis, oudjaar of Driekoningen ook op 28 december gaan zingen, de dag van de Onnozele kinderen. In sommige streken van Vlaanderen leefde dit gebruik sterker dan andere bedelzangtradities. Net over de grens met Nederland, in Valkenswaard, wordt op 28 december nog jaarlijks snoep gestrooid op het marktplein voor alle kinderen. Voor meer informatie over Onnozele kinderendag kan je altijd kijken bij “uitgedoofde tradities”.

Net zoals bij Driekoningen was Nieuwjaarke Zoete oorspronkelijk een traditie die door volwassenen werd beoefend. De arme bevolking ging van deur tot deur voor wat extra geld of eten om de harde wintermaanden te doorkomen. Tijdens de feestdagen werden mensen geacht om genereuzer te zijn. De zangers maakten handig gebruik van dit gegeven en speelden in op deze christelijke naastenliefde. Het opportunistisch gedrag van de bedelzangers leidde vaak tot misbruik. In meerdere steden werd dan ook het bedelzingen verboden. Zo werd 1772 te Turnhout dit “rondgaan” afgeschaft en zwaar beboet. Een andere, oudere vermelding stamt uit Olen. Daar beslisten de schepenen in 1662 om maatregelen te treffen tegen de zangers en vagebonden. De graanprijs was zodanig gestegen dat het bedelen van brood op de feestdagen per ordonnantie verboden werd:

.... Te gaen om nieuwe jaer, noch op den avond noch op den dach van 't toecomende jaer 1663, op penne van 3 gl. [gulden], te verhalen op de ouders, de meesters der kinderen oft jongens tselve doende...¹

Ook degene die iets gaven aan de zangers werden beboet. Zangers van buiten Olen kregen zelfs een boete van 6 gulden. Echt volledig verdwijnen, deed deze traditie nooit, enkel de volwassenen verdwenen uit het straatbeeld en werden vervangen door kinderen. Dat gebeurde vanaf de 19de eeuw. De openbare diensten bleven nog wel hun Nieuwjaarscollectes doen tijdens de kerstperiode.

¹ J. Lauwerys, “Olen in oorlogstijd”, in: *Jaarboek 3 van de Vrijheid en het Land van Geel*, Geel, 1964: 127.

Rituelen en gebruiken, Nieuwjaarse Zoete in de k.ERF regio

1. Vroeger

Zoals eerder al werd aangetoond gaat het “Nieuwjaarse zoete” zingen terug op het gelukwensen voor het nieuwe jaar. Vanaf de 19de eeuw stijgt deze traditie in populariteit. De huidige formule van dit gebruik kent ook zijn oorsprong in deze periode. Om dit te kunnen begrijpen moet men “Nieuwjaarse Zoete” zingen verklaren van uit zijn rurale context. Deze traditie is nu hoofdzakelijk terug te vinden op het platteland, binnen de dorpsgemeenschap. Vroeger vonden we nieuwjaarszangers ook terug in de steden, maar is daar vandaag verdwenen. In de dorpskern, waar iedereen elkaar kent, was het eenvoudiger om deze traditie in stand te houden. Voor kinderen was het ook logisch om met oudjaar rond te gaan, het was een van de zeldzame momenten in het jaar dat zij geld of snoep konden krijgen. De competitiedrang en de onschuldige hebzucht zorgden er voor dat de kinderen gemotiveerd bleven. Ze hoopten om zo veel mogelijk huizen en erven aan te doen binnen de korte tijdsspanne van 1 dag. Zij trokken rond met een linnen zak waar het snoepgoed in belandde. De zingzak bestond uit een dichtgenaaide keukenhanddoek met daarin een washandje (vastgemaakt aan de zak met een veiligheidsspeld) waar het geld kon in bewaard worden. De zak werd rond de nek gebonden zodat de toeschouwers eenvoudig het snoep of geld in de buidel konden steken. Op het einde van de dag woog de zak vaak zo hard door dat de nek rood zag of zelfs openlag. Verder gingen de kinderen niet verkleed rond. Wel waren (en zijn ze nog steeds) stevig ingepakt aangezien het putje winter is. Sommige zangers wisten de dorpelingen te bekoren door instrumenten zoals de rommelpot of een blokfluit te bespelen maar de meeste kinderen gingen enkel met hun stem op stap. Van de inwoners kregen ze hoofdzakelijk snoep (of koeken) soms wat geld en af en toe een appelsien of een ander stuk fruit.

2. Vandaag

In vier van de zeven gemeenten uit de k.ERF regio kan men vandaag nog de “Nieuwjaarse Zoete” traditie terugvinden. Zo wordt “Nieuwjaarse zoete” in Meerhout uitbundig gevierd. In de namiddag van oudjaarsdag worden de centrumstraten afgezet en ontvangt de gemeente wel zo’n 800 à 900 zangertjes. Dit heeft hoofdzakelijk te maken met de actieve betrokkenheid van het gemeentebestuur en de lokale middenstand bij deze traditie. Zij zorgen voor de aanwezigheid van de politie tijdens het zingen zodat de veiligheid van de kinderen gegarandeerd kan worden.

Hiernaast wordt een centrale stand ingericht in het gemeentehuis. Daar kunnen de zangertjes en ouders terecht om een tas chocomelk te drinken en bij te praten. In 2013 werd een muur van het gemeentehuis beplakt met witte bladen waar de inwoners zelf hun “Nieuwjaarse Zoete” liederen op konden neerschrijven. Per nieuw liedje kreeg de schrijver een cadeautje. Op deze manier werden meer dan 40 varianten van wensliederen genoteerd. Zo werk het gemeentebestuur actief mee aan de inventarisering en borging van hun immaterieel erfgoed. In 2014 ging Meerhout een stapje verder door zelf zingenzakken uit te delen aan de kinderen. Alle volwassenen die een liedje kwamen zingen in de tent voor het gemeentehuis kregen een zangbundel over het Nieuwjaarse Zoete zingen. Via de gemeentelijke kanalen werden ook affiches verdeeld. Iedereen die een poster ophing aan de deur, maakten de zangertjes er op attent dat ze welkom waren.

Naast Meerhout wordt er ook nog Nieuwjaarse Zoete gezongen in Laakdal, Geel en Balen-Hulsen. Te Laakdal zorgen de lokale zelfstandigen jaarlijks voor standjes waar vooral de ouders terecht kunnen om iets te drinken. Meestal gaat het hier over jeneverstandjes. In Geel is het aantal zingende kinderen de laatste jaren sterk gedaald, vooral in het centrum. Naast de aanwezige bordes met “opgepast zingende kinderen” is er weinig merkbaar van enige zangactiviteit. In de gehuchten wordt er wel frequenter gezongen (Winkelomheide, Larum, Oosterlo, Stelen, Punt).

Het gehucht Hulsen in Balen is een uitzondering. Waar in deze gemeente normaal gezien enkel Driekoningen gezongen wordt hier toch nog rondgegaan op oudejaarsdag. Dit heeft te maken met de ligging van het gehucht, zo leunt Hulsen tegen Meerhout aan en behoorde het vroeger ook tot Meerhout.

3. Lieder

Het liedjesrepertoire van de jonge zangers is divers en kent vooral veel afwisseling wanneer men naar de tekst kijkt. De versjes zijn kort, meestal slechts vier strofes met een eenvoudig AABB rijmschema:

*Nieuwjaarse zoete
Een varken heeft 4 voeten
4 voeten en ne staart
dat is wel een centje waard²*

² Al deze liedjes werden opgetekend in Meerhout op 31 december 2013.

Wanneer de kinderen voor een gesloten deur staan worden de bewoners getraakteerd op een minder liefelijk liedje:

*Hoog huis, laag huis
Er zit een gierige pin in huis*

Elke zanger met een beetje creativiteit weet het oorspronkelijke vers aan te passen om met een vernieuwde tekst naar de luisteraar te trekken:

*Nieuwjaarke zoete
Ik hem koude voeten
Laat me niet te lang staan
Ik moet nog op een ander gaan*

*Nieuwjaarke zoete,
Wij blijven hier staan toete
Tot get deurke opendoe
Want nen appelsien smaakt zo goe*

*Nieuwjaarke hottemtot
Ons moeder heeft ne kletskep
Os vader heeft nen baard
Van hier tot in de vaart*

Het kan zelfs nog korter:

*Oudjaar, Nieuwjaar
Ik wens u een gelukkig Nieuwjaar*

*Voor alle mensen een gelukkig Nieuwjaar
Geloof me maar, tot volgend jaar*

Vaak worden elementen (zei het rijm of woordschat) overgenomen uit andere liederen. Versmeltingen tussen religieus geïnspireerde teksten en volkse liedjes zijn niet abnormaal. Tegenwoordig komen deze steeds minder voor maar tot de jaren 1950 – 1960 waren ze vrij courant:

*Geluk en zegen
Op al uw wegen
Dat wensen wij u
Voor het nieuwe jaar
Dat God u geven
Een heilvol leven
En u geleiden naar den hemel
Al te gaan*

Of:

*Herderkens van buiten
Met trommels en met fluiten
Spoed u op de been
Naar Bethlehem heen
Naar Bethlehem die schone stad
Waar Maria met het kindeke zat
Kindeke heeft lang geslapen
Hemel en aarde geschapen
Hemel en aardse gaar(d)
In wens je een zalig en gelukkig Nieuwjaar*

Hiernaast behouden de meeste liedjes dezelfde openingszin en het eenvoudige rijmschema. Veel voorkomende beginstrofes zijn: *Helder klinkt ons liedje, Nieuwjaarke zoete, Nieuwjaarke bottemetot, Nieuwjaarke fleske, Nieuwjaarke kom eens buiten, Hier woont nog een goede vrouw,*

Speciale aandacht gaat uit naar 2 opmerkelijke liederen: *Met dezen Nieuwjaar* en *Den bakker sloeg zijn wijf*. Het eerste wist met zijn compromisloze tekst en charmant woordgebruik vele andere liederen te inspireren.³ Het tweede lied was, ondanks zijn vrouwonvriendelijke tekst, zeer populair bij de bedelzangers over heel Vlaanderen en delen van Nederland.

³ Zie Peeters 1942: 115 en 126.

Bronnen:

- Belemans, R., “1 januari, een (interculturele) feestdag van vlees en bloe”, *Faro, tijdschrift voor cultureel erfgoed*, 4 (2011): 4-12.
- Bosmans, W., “Het bedelzingen rond de jaarwisseling ten oosten van Brussel”, *Volkskunde, driemaandelijks tijdschrift voor de studie van het volksleven*, 1 (1975): 1-38.
- Celis, G., *Volkskundige kalender van het Vlaamsche land*, Gent, 1924.
- Daelman, E., *Gelukkig Nieuwjaar. Amsterdam*, Amsterdam, 2010.
- Delcart, A., *Winterfeesten, gebak. Mythen, folklore en tradities*, Antwerpen, 2007.
- De Vuyst, J., *Het Sterrelied in het gebied van Dender en Schelde*, Gent, 1967.
- <http://www.etymologiebank.nl/trefwoord/zoet1>.
- Geert, A., “Onderzoek naar de frequentie van de kinderbedelliedjes rond Kerstmis, Nieuwjaar en Driekoningen te Grobbendonk”, *Taxandria, tijdschrift van de Koninklijke geschied- en Oudheidkundige kring van de Antwerpse Kempen*, 1/4 (1968): 11-133.
- Goossens, Korneel, ‘*Al in dit soete Nieuwe-jaer*’, *het leven van het nieuwjaarslied*, Antwerpen, 1941.
- Koyen, A., *Geloofsbeleving in de streek van Geel in de 19de en de 20ste eeuw*, Geel, s.d.
- Kruizinga, J.H., *Levende folklore in Nederland en Vlaanderen*, Assen, s.d.
- Lauwerys, J., “Olen in oorlogstijd”, in: *Jaarboek 3 van de Vrijheid en het Land van Geel*, Geel, 1964.
- Peeters, K.C., *Eigen Aard, grepen uit de Vlaamse Folklore*, Antwerpen, 1946.
- Peeters, K.C., *Het volksche Kerstlied in Vlaanderen*, Antwerpen, 1942.
- Peeters, T., *Oudkempische volksliederen en dansen*, s.l., 1952.
- Stinissen, J., *Oude vlaamse kinderfeesten en volksvermaken*, Antwerpen, s.d.
- Ter Laan, K., *Folklore en volkswijsbeden in Nederland en Vlaanderen*, 2005.
- Van den Branden, W. ‘Goria zingen te Gierle en de Kempen. Zedelijke teloorgang te Lille, Poederlee en Lichtaart’, *jaarboek Heemkundige kring Lille*, 1985: 100-112.
- Van Doren, L., *Kinder-Volksliedjes uit de Vlaamse Gewesten*, Brussel, 1964.
- Vercauteren, K., *Nieuwjaarke Zoete erfgoed*, Vorselaar, 2013.
- Ver Elst, A., *Folkloristische tijdspiegel voor België*, Brussel, 1974.